

Stavangers middelaldergeografi fra St. Annas bro til Korbrødregården

Av Arne Kvitrud

Publisert i Stavanger Museums årbok i 2011.

Arne Kvitrud, Søndre Nordheimsgate 9, 4021 Stavanger.

[Retur](#)

Innledning

Korbrødrene var prester ansvarlige for hvert sitt alter i Domkirken, og de var med i biskopens råd – domkapitlet. De foreslo hvem som skulle bli biskoper, dømte etter kirkeretten og ga råd til biskopen. Medlemmene av domkapitlet ble kalt for kanniker, korsbrødre eller korbrødre. Domkirken hadde til sammen 17 alter og staker¹, men det har neppe vært mer enn tolv samtidig.² Vi kan da se for oss opp til tolv prester knyttet til kirken på en gang. En del av dem bodde på 1200-tallet like vest for dagens Klubbgate, og de hadde fra 1300-tallet et hus like ved inngangen til Kongsgård fra Haakon VII's gate. Området mellom har også vært knyttet til dem på ulikt vis.

Omkring 1800 var det på Domkirkeplassen en stor bygning - St. Annas gård. Like sør lå den tidligere Mariakirken. Nesten halve Domkirkeplassen var kirkegård. Kirkegården strakte seg mot Sparebank 1-bygget, og det var ikke vei foran Domkirken. Der Norges Bank-bygget og Handelens hus er, var det en stor hage. Velger en så å gå tilbake til år 1600 og enda lengre, blir det stadig vanskeligere å få med seg hva som skjedde i området, men det skal jeg nå prøve meg på. Jeg har delt oppgaven opp i områder med stedsnavn som for de fleste er ukjente: Kongens allmenning, Skolen, St. Annas gård, Mariakirkegården, Trinitatisgrunnen, Hagen og Korbrødregården. Svithunkirkegården,³ Mariakirken⁴ og Domkirken⁵ er beskrevet andre steder, og behandles ikke her.

¹ Stuke brukes om et lite hus eller avlukke inne i kirken.

² Brøgger, 1915, side 166, se også Helle, 1975, side 98 og Ommundsen, 2003, side 6.

³ Wikipedia: Stavanger kirkegård.

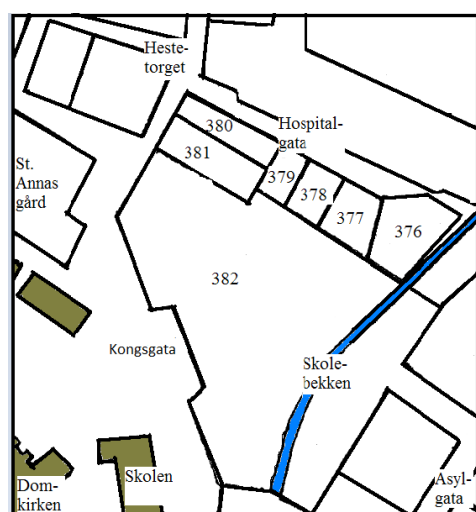
⁴ Se særlig Lexow, 1968 og Ommundsen, 2003, men også Wikipedia; ”Mariakirken i Stavanger”.

⁵ Se særlig Fischer, 1964, men også Wikipedia: ”Stavanger domkirke”.

Figur 1: Anders Bærheims modell av området omkring 1825.⁶ Modellen har ikke med alle bygningene. Navn som brukes i teksten i fortsettelsen er 1 = St. Annas bro, 2 = Skolen, 3 = Kongens allmenning, 4 = Mariakirken, 5 = St. Annas gård, 6 = Trinitatisgrunnen og 7 = Korbrødregården.

Kongens allmenning

27. februar 1297⁷ skrev hertug Håkon Magnusson at han hadde gitt kannikene i Stavanger en tuft til gård, øst der som stovene deres står, ned fra kirkegården helt til bekken, og fra gjerdet ved Hospitalåkeren fram til gatene ved Svithunkirkegården. Tomta skulle måles opp før gavebrevet ble laget. 2. juni 1302⁸ ble Håkons gavebrevet lest opp, men ikke gjengitt ordrett. Referatet er litt annerledes og sier at gaven var tuftene som ligger i Kongens allmenning øst for Mariakirkegården, og som de nå har gjerdet inn. Håkon ga altså kannikene en tuft eller noen tufter i allmenningen fra Mariakirkegården (omkring Mariakirken) til Skolebekken (Klubbgata), og fra Hospitalåkeren⁹ (ved Hospitalgata) til kirkegården omkring Domkirken. Tekstene er klare på at ikke hele allmenningen ble gitt bort, men bare tuften eller tuftene. Men samtidig beskrives et større område, som tilsier at tuftene kan ha vært spredd rundt på allmenningen. Skolebekken er en bekk fra Breiavatnet til Jorenholmen. Den er i dag i rør stort sett under Klubbgata. Klubbgata mellom Kongsgata og Hospitalgata ble ikke bygget før i 1916. Ved Obstfelders plass var det en bro over Skolebekken, som ble kalt for St. Annas bro.¹⁰ Når en finner stedsnavn knyttet til St. Anna både på Domkirkeplassen og ved Klubbgata er det godt mulig at navnet på området i mellom også var knyttet til henne, men vi mangler kilder som kan bekrefte det.

Figur 2: Kongens allmenning i utsnitt av kart fra 1860-tallet¹¹ med matrikelnummer fra 1827. Grunnene 376-379 og 382 var uten grunnleie, 380 var kapitels- eller kannikgrunn og 381 var eid av lektoratet.¹² Skolebekken var i middelalderen trolig lengre øst. Merk at det ikke er den samme skolen som i figur 1.

⁶ Aas, 1925, innlegg mellom side 144 og 145. Modell laget for en utstilling i Trondheim.

⁷ DN III nr 41 jamfør omdateringen i RN 2 nr 865 – "...til gardz austr þar sem stoua þeirra stenðr.."

⁸ DN IV nr 54 og Haug, 2005, side 156 – i oversettelse.

⁹ Stedsnavnet Hospitalåkeren er også i bruk i 1606 (Brandrud, 1901, side 472), og kan være det gamle navnet på Prahlehagen – om Prahlehagen se Kvitrud (2006, side 117).

¹⁰ NRA, Katalog over tollregnskaper, XXI Stavanger, side 268ff. Gjelder regnskapsårene fra 1631-1632 til 1646-1647. Eldste skrivemåte er "S: Anne broe" i 1631-1632-regnskapet (NRA, Generaltollkammeret, Tollregnskaper, Stavanger 1623-1639, 1). Om tollen ved St. Annas bro, se Lillehammer, 1986, side 184ff.

¹¹ Etter Sigurd Rygh, 1974. Tatt bort 376a, 382a og andre tomter som ble skilt ut etter 1827.

¹² Kvitrud, 2011.

For å finne ut hva gaven omfattet kan en se på hvem som eide tomtene i yngre kilder. Figur 2 viser tomtene og figurteksten angir hvem som var grunneier på 1700- og 1800-tallet.¹³ Trolig har størstedelen av området vært eid av kongen, for 23. mai 1572¹⁴ ble området nord for Kongsgata omtalt som et øde stykke som hørte til kongen – matrikkelnummer 382 på figur 2. Brevet fra 1297 omtaler en tuft og brevet fra 1302 tufter i flertall, vi får gå ut fra at det omfattet en eller flere av eiendommene 376-381. Vi kan nok også være rimelig trygge på at 380 og 381 som nå begge er i Arkaden, var en del av gaven. Kongen kan likevel etter reformasjonen ha overtatt noen av tomtene som tidligere var gitt til kannikene.

Den største eiendommen var der en i dag finner Handelens hus og det tidligere Norges Bank-bygget. Skolebekken rant gjennom tomta, og grensen gikk øst for Skolebekken. I 1955 ble det på tomta til Bøndenes Hus¹⁵ funnet to gamle greiner av det gamle løpet til Skolebekken, men det ble ikke gjort daterbare funn.¹⁶ Østgrensen for hagen kan ha blitt laget da bekken hadde det tidligere løpet. Det ble også funnet en brolagt gate på tomta til Bøndenes hus av ukjent alder. Vi kan ikke helt se bort fra at gata kan være fra parkanlegget i Klubbhagen, for på et kart fra 1858 er det tegnet inn veier i hagen like øst for Skolebekken.¹⁷

Ved riving av den gamle Handelsforeningen i 1935 fant en ut mot Kongsgaten og utenfor grunnmuren, en sluttet eldre husmur som det var brukt kalk i. Langt nede i muren var det også spor etter en firkantet trang gjennomgang som kan ha vært brukt som kloakktløp mot Skolebekken.¹⁸ Bruk av kalk var vanlig i kirkelige bygg i middelalderen, så det kan være at det var en av stovene til kannikene eller skolemesteren hus. I 2008¹⁹ ble det funnet rester av en mur like utenfor hoveddøra til Handelens hus. Det var ikke brukt bindingsmidler i muren. Omkring 1620²⁰ betalte fem menn ved Skolebekken grunnleie til domkapitlet – en slags festeavgift. Når de betalte grunnleie til domkapitlet betyr det at de bodde ved Skolebekken mellom Hospitalgata og Breiavatnet, men ut fra figur 2 er det likevel mest trolig at de fleste bodde på østsida (Pedersgjerdet).

Øystein Ekroll²¹ skriver generelt at kannikene bodde ved domkirkene, som regel på motsatt side av bispegården. Etter hvert organiserte de seg i en kommungård der de spiste sammen. Denne beskrivelsen kan også passe med kildene i Stavanger. Eldbjørg Haug²² mente at Olavsklosteret var bostedet for kannikene (domkapitlet) som levde sammen i et fellesskap etter et sett leveregler (som ”regulære” kanniker) på 1100-tallet. Men at de på 1200-tallet skilte lag og ikke lengre bodde sammen med felles leveregler (som ”sekulære” kanniker). Har begge rett skulle vi forvente å finne kannikenes bosted i dette området, men kanskje ikke Olavsklosteret.²³ Det er vanskelig å se for seg at Olavsklosteret lå på en grunn klosteret ikke eide. Knut Helle²⁴ mente at Olavsklosteret ikke hadde vært bosted for kannikene.

¹³ Kvitrud, 2011.

¹⁴ NRA, Realistisk ordnet avdeling, Beneficeret gods, 2 jamfør Elgvin, 1956, side 53. Jamfør også beskrivelsen fra 1735 i SAS, Pantebok for Stavanger 1732-1747, side 142b-143.

¹⁵ Matrikkelnummer 383.

¹⁶ Lillehammer, 2000, side 21, jamfør SA, 26.8.1955 og Bærheim, 1959, side 51.

¹⁷ SAS, P. H. Poulsson: Hagetegninger. Originaler i Norsk Folkemuseum. Tegning over Klubbhagen.

¹⁸ Stavangeren 1.6.1935, jamfør også Bærheim, 1959, side 52 og Lillehammer, 2000, side 21.

¹⁹ Bjørdal, 2009, side 3.

²⁰ Hodne, 1986, side 74.

²¹ Ekroll, 2006, side 214.

²² Haug, 2005, side 119-122.

²³ Kvitrud, 2006, side 128-131.

²⁴ Helle, 2008, side 596.

Skolen og skolemesterens hus

Fram til 1879 lå Domkirkens skole i Byparken langs Kongsgata. En kjenner til undervisning på et kloster i Stavanger på 1160-tallet og vi har omtale av en skolemester i Stavanger fra slutten av 1200-tallet.²⁵ Knut Helle mente at skolebygningen i Kongsgata neppe kom før på 1300-tallet. Den eldste kilden til skolen i Kongsgata er fra en gang mellom 1350 og 1450,²⁶ så det er godt mulig at skolen ble opprettet en gang mellom 1302²⁷ og den store mannedauden i 1349.

Ulrik Fredrik Aagaards kart fra 1728²⁸ viser at skolens eiendom lå sør for Kongsgata og gikk ned til Skolebekken. Kongsgata er omtalt i 1297, i grensen mellom Kongens allmenning og Svithunkirkegården, slik at kirkegården kan ha gått helt ned til Skolebekken. I så fall har en del av kirkegården blitt skoletomt. Skjelettfunn i området,²⁹ kan muligens også tolkes slik. . En kan heller ikke se helt bort fra at gaven i 1297 omfattet tomten til skolen. I så fall må en også ha flyttet veien (Kongsgata) som gikk langs kirkegården i 1297 til å gå på nordsiden av skolen.

Figur 3: Utsnitt av Carl Maria Nicolaus Hummels (1821-1907) radering fra omkring 1840. Steinhuset foran Domkirken er skolen fra ca 1770. Huset til høyre mente Bærheim³⁰ var skolemesterens hus. Raderingen tilhører Stavanger Museum.

²⁵ Bull, 1910 og Helle, 1975, side 108.

²⁶ DN III nr 41 fra 27.2.1297, jamfør omdateringen i RN 2 nr 865. Bak på dokumentet leste Jo Rune Ugulen teksten som "Br(e)ff f(irer) þwftþene m(ed) skulan". Jo Rune Ugulen mente teksten var fra perioden 1350-1450 (NRA referanse 2011/2010, e-post 26. januar 2011).

²⁷ Skolen er ikke omtalt i dokumentene fra 27.2.1297 (DN III nr 41) og 2.6.1302 (DN IV nr 54). Om skolen hadde vært der da, ville det vært rimelig å omtale den, slik teksten på baksiden av 1297-dokumentet gjør.

²⁸ Se f. eks. Elgvin, 1956, side 49.

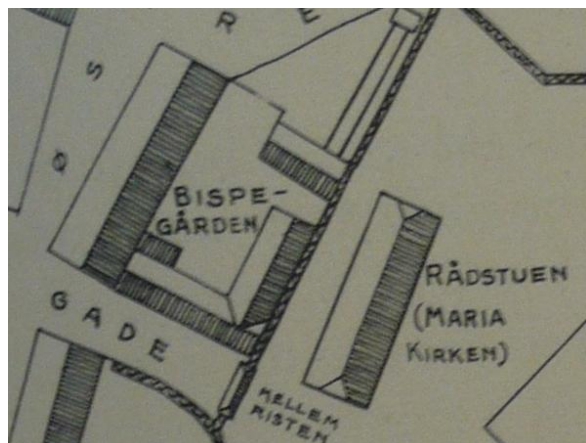
²⁹ SA og 1. mai begge 7.4.1921 forteller om flere funn av skjeletter i Kongsgata og på plenen utenfor den nordre inngangen til Domkirken, men at de ikke lå i noen bestemt orden. Det kan være fellesgraven etter at gravkjelleren i Domkirken ble tømt i september 1866 (Stavanger Amtstidende 12.9.1866 og 24.9.1866). I 1988 ble det utenfor domkirkens nordportal funnet et mørkt humuslag som inneholdt artefakter fra nyere tid og løse menneskebein (Johansen, 2005a, side 7). Johansen (2005, side 7 og 2005a) fant enkelte menneskebein ved skolen, men i sterkt omrotete masser. Sandvik og Ramstad (2002, side 38) fant fire skjeletter nedenfor kirkegårdsmuren, som de tolket som graver etter mennesker "utenfor kirkas nåde", jamfør også Lindøe (2002).

³⁰ SA, 19.8.1942 – etter uttalelse fra Anders Bærheim.

Skolehuset og skolemesterens hus brant i 1671³¹, så vi vet ikke mye om de eldste bygningene. I 1765-1766³² var skolehuset i en høyde med to stuer og kjøkken, alt av tømmer. I 1777-1797 var det to bygninger.³³ I 1807³⁴ finner vi et våningshus i en etasje av tømmer med steintak, tre værelser og kjøkkenet med skorstein – senere brukt som lærerrom. Videre et grunnmurt hus i to etasjer med kjeller under – senere brukt som klasseværelse. Det var altså lærerrommet som trolig var det eldste skolehuset. Husets mål var 9,4m*8,2 m. Ved skolen var det et hus for skolemesteren, som omtales første gang omkring 1620.³⁵ I 1807³⁶ var huset 10m*5,6m. I 2002 ble det funnet en steinkonstruksjon i Byparken som ble tolket som den gamle skolen.³⁷

St. Annas gård og Mariakirkegården

St. Annas gård lå omtrent midt på Domkirkeplassen, og er også kjent blant annet som Bispegården, Hotel de Nord og Brannvakten. St. Annas gård ble kjøpt til bisperesidens i 1572,³⁸ og var bispegård til bispesetet ble flyttet til Kristiansand i 1682. 20. september 1633 brant bygningene, og nye ble satt opp like etter. Kongen solgte Bispegården i 1686.³⁹ Fra 1686 og på 1700-tallet var det stort sett geistlige og lagmenn som hadde eiendommen.⁴⁰ Gården ble revet i 1957, og omgjort til en åpen plass, - kalt Bankplassen, og nå Domkirkeplassen.⁴¹ Det ble ikke betalt grunnleie av denne eiendommen på 1700- og 1800 tallet. Da en i 1645⁴² satte opp eiendomstakster i Stavanger skilte en mellom gårder, våninger og hus. De mest verdifulle var gårdene, – som nok da viser at en ”gård” hadde flere funksjoner enn et bolighus.

³¹ Elgvin, 1956, side 174, jamfør Erichsen, 1903, side 481.

³² Utkast til branntaksprotokoll 1765/66 fra Næss, 1971, side 414.

³³ SAS, Bye Taxations Forretning over Stavanger Kiøbstæds ... sluttet den 5te September 1777 – nummer 321. SAS, Branntakstprotokoll 1797-1807, 672 - nummer 313.

³⁴ Branntakstprotokoll for 1807-1817 fra Næss, 1971, side 537 – nummer 317 i 1807.

³⁵ Hodne, 1986, side 58 – et hus med stue, sengekammer, kjøkken, spiskammer, loft over stuen, kornloft, sval og forstue, samt et ildhus, en liten og en stor kjeller.

³⁶ Branntakstprotokoll for 1807-1817 fra Næss, 1971, side 537 – nummer 315 i 1807.

³⁷ Johansen, 2005, side 7, men ut fra beskrivelsen kan det være Domkirkens skole som var i bruk fra 1843 til 1879 (Tveteraas, 1925, side 186 og 196).

³⁸ 23.5.1572 NRA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Beneficeret gods, 2 - se også Beyer, 1858, side 433 og NRR 1, side 686-687 og 689.

³⁹ Kongeskjøte 16.1.1686 – SAS, Pantebok for Stavanger 1732-1747, side 142b-143.

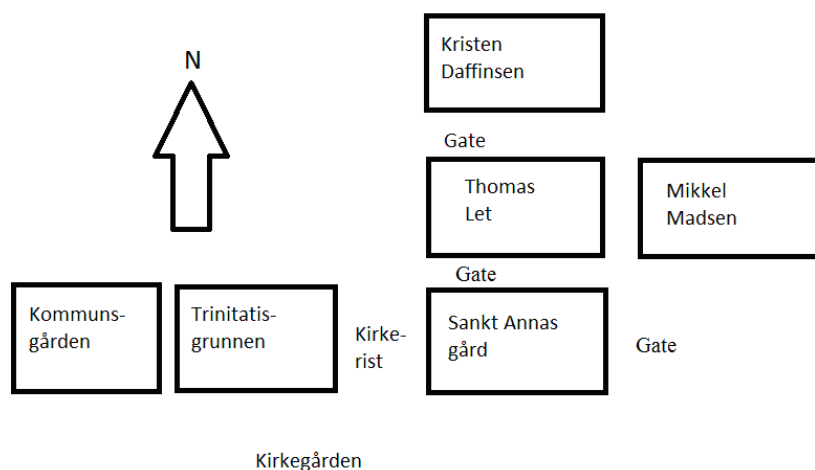
⁴⁰ Kvitrud, 2011. Laugmannsgata har navnet etter lagmennene.

⁴¹ Se også omtalen hos Bærheim, 1957.

⁴² Eiendomstakst for Stavanger 1645 fra Næss, 1971, side 243ff.

Figur 4: Anders Bærheims⁴³ rekonstruksjon av området omkring Bispegården (St. Annas gård) i 1780-årene.

Å sette likhetstegn mellom St. Annas gård og Bispegården er ikke rett fram, og det har vært andre forslag. Men ved hjelp av to dokumenter fra 1612 og 1624⁴⁴ kan vi plassere gården i forhold til naboene som vist i figur 5. Eiendommen lå i grensen til kirkegården, og ved inngangen til kirkegården. Denne inngangen (med ferist) omtales som den lille risten, den midterste risten eller den nordlige risten. I 1572 omtales også en kirkegårdsdør. Det var tre innganger til kirkegården, de andre var i vest ved inngangen til Kongsgård og i øst ved skolen i Kongsgata. Sør for St. Annas gård lå altså kirkegården, i øst og nord var Kongsgata.

Figur 5: Skjematisk plasseringen av eiendommene ved Domkirkeplassen i 1614-1624. Omkring 1620 bodde Kristen Daffinsen og Thomas Let på tomter eid av kapitelet, og Mikkel Madsen bodde på en tomt eid av skolemesteren.⁴⁵ Nord for Kristen Daffinsens hus lå Arnegård.

Prøver vi å spore hvilke hus som sto her, var det i 1827 seks bygninger,⁴⁶ i 1817⁴⁷ og 1807⁴⁸ fem bygninger, i 1777-1797⁴⁹ var det fire og i 1765-1766⁵⁰ to hus. Det tilsier at gården gradvis ble påbygd fra 1765 til 1827. Bygget ble utvidet sørover mot Domkirken. Det ble laget kjellere, men kjellerne under Brannvakta ble fylt igjen ca 1880.⁵¹

I 1572 lå St. Annas gård og kirkegårdsmuren ved en øde tomt.⁵² Etter gamle menns ord hørte tomten til gården, og fulgte med eiendommen. Videre ble kongens del av Kongens allmenning lagt til gården. Før 1572 mangler en skriftlige kilder, men navnet tilsier at gården er eldre enn reformasjonen. Huset med grunnmur lå orientert i retning øst-vest, men vi kjenner ikke noen St. Annas kirke. Om det har vært en sammenhengende kirkegård fra Domkirken til Hospitalgata, kan St. Annas gård ha ligget inne på den nedlagte kirkegården.

⁴³ Wyller, 1934, side 225.

⁴⁴ Brandrud, 1901, side 474 og 484-485.

⁴⁵ Hodne, 1986, side 73.

⁴⁶ SAS, Norges Brannkasse, Stavanger, Takstprotokoll nr. 5, 1827-1836, matrikelnummer 408.

⁴⁷ SAS, Norges Brannkasse, Takstprotokoll for Stavanger, nr 3, 1817-1827, nummer 333.

⁴⁸ Branntakstprotokoll for 1807-1817 fra Næss, 1971, side 540 – nummer 332.

⁴⁹ SAS, Bye-Taxations Forretning over Stavanger Kiøbstæds ... sluttet den 5. September 1777 – nummer 322. SAS, Branntakstprotokoll 1797-1807, 672 – nummer 314.

⁵⁰ Utkast til branntakstprotokoll for 1765/66 fra Næss, 1971, side 414-415 – nummer 259.

⁵¹ Stavangeren 5.10.1957 – etter uttalelse fra Anders Bærheim. På bilder ser en også kjellervinduer.

⁵² NRA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Benificeret gods 2, jamfør Elgvin, 1956, side 53.

Mariakirkegården var kirkegården i tilknytning til Mariakirken, som kan ha vært soknekirke for deler av byen og distriktet omkring byen. I 1302 gikk Kongens allmenning fra Mariakirkegården til Skolebekken.⁵³ Teksten tilsier at Mariakirkegården kan ha gått fra Kongsgata til Lønningsmauet og Hospitalgata. I sør grenset Mariakirkegården til Svithunkirkegården. Den er omtalt første gang i 1280-årene⁵⁴ og i 1297.⁵⁵ Det er funnet menneskebein fra Domkirken ”henimot” Prostebakken da man skulle legge kloakk og opparbeide gater.⁵⁶ Det er skjelettfunn i Laugmannsgata 2 (ved Havannamagasinet) og ved Laugmannsgata 7 (Jack&Jones). Alderen på disse er usikre.⁵⁷ Dersom kirkegården gikk til Lønningsmauet og Hospitalgata, har det betydning for hvordan vi skal forstå middelalderens veier.

På 1860-tallet skrev Andreas Emil Erichsen⁵⁸ at mellom St. Annas gård og Mariakirken ble det ved gatesenkningen i 1858 funnet tusenvis av skjeletter over hele gaten. Han konkluderte med at det var beviser for en kirkegård. Jan Hendrich Lexow fikk i 1957 gravd en grøft gjennom den sørlige delen av St. Annas gård. Han fant fundamenter, og fyllmasser fra 1700- og 1800-tallet.⁵⁹ Fundamentene kan være fra utbyggingene mellom 1765 og 1807, og fyllmassene fra utfyllingen av kjelleren ca 1880. Uomrørt grus fant han på ca 2,5m dybde.

Nord for St. Annas gård ligger nå blant annet Hennes & Mauritz og Havannamagasinet (Kirkegata 1 og Laugmannsgata 2). På 1800-tallet var tomtene i hovedsak eid av geistlige, som trolig viser tilbake til gammelt kannikgods. Men det er ett unntak ved at eieren av Arnegård også eide om lag 10 % av Kirkegata 1. Dersom dette tidligere har vært en kirkegård (en allmenning) kan tomtene ha blitt delt mellom naboeiendommene da den ble nedlagt. I tillegg ser vi at en del av området fortsatt var allmenning til ut på 1800-tallet – det såkalte ”Hestetorget”.

Siden utgravningen i 1957 var i fyllmasser, må en la spørsmålet om hvor langt kirkegården gikk, være delvis ubesvart. Det var steingjerder, som kan tenkes å ha vært kirkegårdsmurer nord for St. Annas gård, og som kan understøtte skjelettfunnene. Men beina kan også være fyllmasser fra kirkegården og Domkirken.⁶⁰

I Danmark er navnet sankt Annas hus brukt om stiftelser som drev velgjørenhet.⁶¹ Det var også et sankt Annas hus i Bergen.

⁵³ DN IV nr 54 og Haug, 2005, side 156 – i oversettelse. Videre er det mulig at Mariakirkegården er omtalt i 1283 (DI II nr 112, jamfør RN 2 nr 329), men det kan også være Mariakirkegården i Bergen.

⁵⁴ Grete Authén Blom: Stavangerprivilegiet, Fedrane kyrkje i Rogaland, 1964, side 14 med henvisning til den saken om den islandske biskop Arne.

⁵⁵ DN III nr 41 jamfør omdateringen i RN 2 nr 865 (i 1297) og DN IV nr 606 (i 1392).

⁵⁶ Henriksen, 1975, side 59 – Han forteller ikke når det var, men i 1863 begynte en å legge inn vann i byen og i 1908 ble boka utgitt for første gang. Erichsen (SBA, PA 110, boks 23) forteller at dette var i 1902.

⁵⁷ Kvitrud, 2009, side 9-10.

⁵⁸ SBA, PA 110 Erichsen, pakke 23.

⁵⁹ Jan Hendrich Lexow: Innberetning om graving på Brannvakttomten 18.-20. sept 1957, arkiv i Stavanger Museum og AmS. Med kopien på AmS er det også snittegning og kartskisse. Jamfør også SMÅ 1957 side 130, RA 20.9.1957 og Stavangeren 20.9.1957 og 5.10.1957.

⁶⁰ Jamfør også Lillehammers (2000, side 21) vurdering av menneskekraniene i Sjøregata og Kvitrud, 2009, side 9-10.

⁶¹ A. E. Erichsen i manuskript i SBA, PA 110, boks 23.

Trinitatisgrunnen

Dette er den nordlige delen av Sparebank 1-bygget. I 1765-1766⁶² var det på tomta et tømmerhus i en høyde. Tomta var eide av byens residerende kapellan til ut på 1800-tallet. Nord for tomta gikk Brattegata ned til Torggata og Torget. Graving i 1970 viste at Brattegata en gang hadde vært enda brattere enn i nyere tid. Det var en god del fyllmasser nederst i gata.⁶³

Navnet Trinitatisgrunnen brukes 8. april 1624⁶⁴ om tomta like nord for kirkegården og vest for St. Annas gård med en gate i mellom. Tomta gikk fra kirkegårdsrista langs kirkegårdsmuren til Kommunsgrunnen, så i nordvest langs Kommunsgrunnen, derfra langs og opp Brattegata – se figur 6. Brattegata er i dag inne i Torgterrassen.

Trinitatis er latin for treenighet, men hvorfor het den det? I 1278⁶⁵ ble det utstedte et avlatsprivilegium til de som på bestemte festdager besøkte Trinitatiskirken (på latin: *ecclesia sancte trinitatis Stauangrensis*). Anton Wilhelm Brøgger og Knut Helle⁶⁶ mente at dette var et annet navn på Domkirken, og begrunner det med at alle domkirker var viet til den hellige treenighet. Domkirken hadde også et treenighetsalter i 1478.⁶⁷ Det er likevel ikke slik at alle treenighetskirker er domkirker. Det er for eksempel treenighetskirker i Upsala og Arboga som ikke er domkirker. I tillegg hadde Upsala fra 1400-tallet både en treenighetskirke og en domkirke. Kan det så ha stått en Trinitatiskirke på Trinitatisgrunnen? Huset på Trinitatisgrunnen lå langs Brattegata i øst-vest-retning,⁶⁸ som en skulle forvente av en kirkegrunnmur. På tomta var det i 1807⁶⁹ to hus, et våningshus i tømmer med kjeller og et bryggerhus laget i bindingsverk. Her må vi kunne gå ut fra at det var tømmerhuset som var det eldste. Det var 13,8m*7,5m. Det ville ha vært en liten kirke, men Mariakirken var bare 12,6*5,6m så størrelsen er ikke umulig. I *Annalis Regii* for 1272 fortelles det at Stavanger brant.⁷⁰ Da en gravde ut Skagen 3 fant en et brannlag som kan være fra denne brannen.⁷¹ Domkirken hadde brannskader i 1275.⁷² Når både Skagen 3 og Domkirken kan ha brent samtidig, er det ikke usannsynlig at det har vært brann på Trinitatisgrunnen også, og som kan ha vært grunnlag for avlatsbrevet fra 1278. I nabohuset i Kirkegata på den andre siden av Brattegata - Kirkegata 2, er det utført utgravinger. Det ble blant annet funnet en kalkkonsentrasjon, som kan tyde på tilknytning til kirkelig byggevirksomhet i nærheten.⁷³ Men Trinitatisgrunnen kan for eksempel også ha vært eid av presten som hadde trinitatisalteret i Domkirken. Uten støtte i funn er det ikke mulig å konkludere.

⁶² Utkast til branntakstprotokoll for 1765/66 fra Næss, 1971, side 414 nummer 258.

⁶³ Næss, 1970 og Lillehammer, 2000, side 16.

⁶⁴ Brandrud, 1901, side 484-485.

⁶⁵ DN III nr 15 og RN 2 nr 205.

⁶⁶ Helle, 1975, side 97, jamfør Brøgger, 1915, side 162.

⁶⁷ DN IV nr 987.

⁶⁸ SBA, PA 110 A E Erichsen, boks 23 – kartskisse og Anders Bærheims kart hos Wyller, 1934, side 225.

⁶⁹ Branntakstprotokoll for 1807-1817 fra Næss, 1971, side 540 – nummer 337.

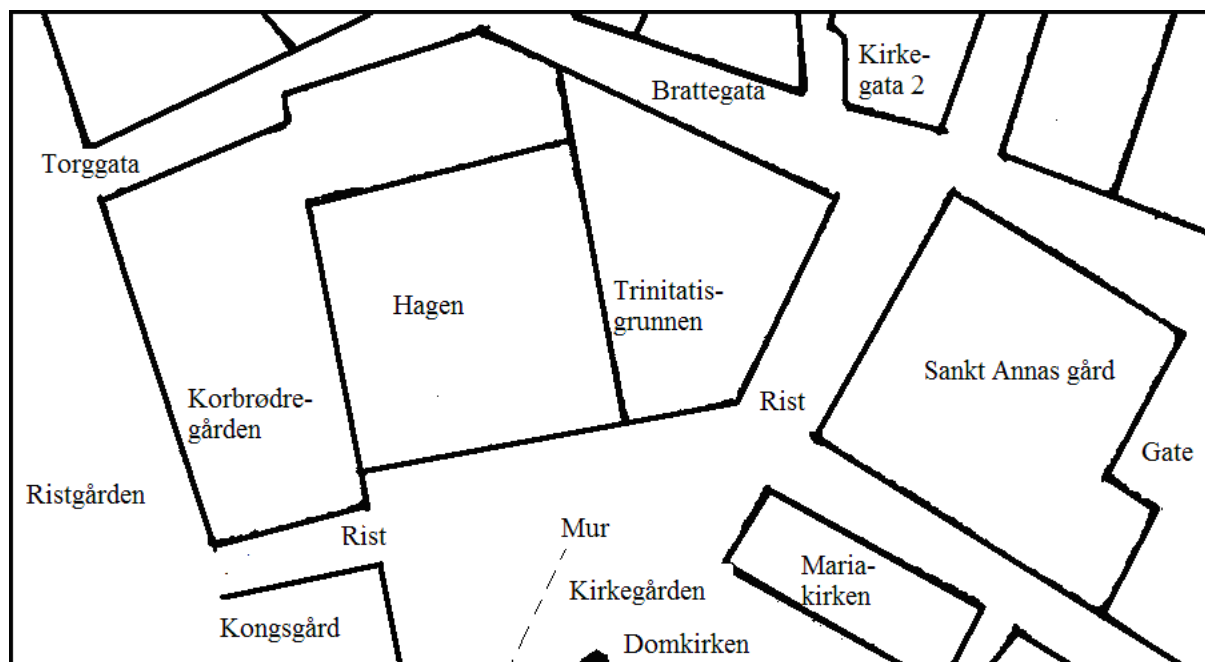
⁷⁰ I Storm, 1888, side 139 – ”Bø’arbrvni i Stafangri”. Om en sjekker de samme hendelsene i ulike annaler, ser en at årstallet kan avvike med et par år, men ser rett ut her. Denne brannen er bare omtalt i *Annalis Regii*. Samme året som brannen, ble ifølge annalen Gregorius pave (rett er 1271) og kong Henrik døde (som er rett). Tekstene er trolig skrevet hver sommer da det kom handelsfolk fra Bergen til Island som fortalte nyheter. Mest trolig var da bybrannen i Stavanger en gang mellom sommeren 1271 og sommeren 1272.

⁷¹ Løken, 1999, side 384 og 388f og Lillehammer, 2000, side 14 – C14-datert etter kalibrering til ca 1260-1410 med 95 % sannsynlighet.

⁷² DN III nr 12 og RN 2 nr 128.

⁷³ Bertelsen, 1969, side 4.

Det er funnet ei beinnål og ei trenål på tomte fra vikingtid eller tidlig middelalder.⁷⁴ Det er også funnet en kokepotte av keramikk og en dråpeformet kole av kleberstein fra middelalderen,⁷⁵ men ikke funn som peker mot en kirke. I nabohuset Kirkegata 2, er det datert et brannlag som kan være fra et hus. Det ga en kalibrert alder mellom 960 og 1240 med 95 % sannsynlighet.⁷⁶ Det er omtrent 50 % sjanse for at brannlaget er fra før 1100, som etter. Plasseringen av Trinitasgrunnen, nærmere Domkirken, tilsier at denne tomte kan ha blitt bebygget tidligere eller omtrent på samme tid.

Figur 6: Eiendomsgrenser fra 1860-tallet⁷⁷ og stedsnavn som er brukt i teksten.

Korbødregården og Hagen

Hagen og Korbødregården lå sørvest for dagens Sparebank 1-bygg og øverst i Torgtrappene. 30. april 1308 omtales Korbødregården for første gang.⁷⁸ Navnet er kjent i ulike varianter fram til reformasjonen også som Brødregården⁷⁹ og Kommunen⁸⁰. Etter reformasjonen brukes stort sett navnet Kommunsgården. I 1571 var huset borte. I mellomtiden hadde Kristoffer Trondson plyndret og brent i Stavanger i 1539,⁸¹ men om det var årsaken vet vi ikke.

⁷⁴ Brev fra Marta Hoffmann ved Norsk Folkemuseum til Anders Bærheim 9.1.1960, brev fra Asbjørn Herteig ved UiB til Arne Skjølvold 9.5.1962 og brev fra Arne Skjølvold ved Stavanger Museum til Stavanger Sparekasse 24.5.1962. Kopier i topografisk arkiv på AmS.

⁷⁵ S11350 og S11354 begge i AmS. Kole er en skålformet tranlampe.

⁷⁶ Løken, 1999, side 391 og Lillehammer, 2000, side 12, nummer 4, jamfør også Bertelsen, 1969.

⁷⁷ I hovedsak etter kartet hos Rygh, 1974. Har forlenget murene rundt Domkirken og lagt til forstøtningsmuren (stiplet).

⁷⁸ DN IV nr 76 - "korsbrødra garde", jamfør også DN IV nr 263 fra 1342 "j korsbrødra garde".

⁷⁹ DN I nr 311, jamfør RN 5 nr 1061 - "af brødragarde", DN IV nr 152 - "j brødra garde" og DN IV nr 308 "j brødragarde".

⁸⁰ DN IV nr 764 - "var ek j komuneno j Stawangre".

⁸¹ DN XIII nr 651.

29. juli 1571⁸² skrev kongen at Kommunsgården skulle bli bolig for superintendenten. I tillegg skulle han ha et stykke jord til kålhage (Hagen?). Året etter⁸³ skrev lensherren tilbake til kongen at han ikke uten store omkostninger kunne bygge en ny bisperesidens på tomta. 14. mai 1574⁸⁴ fikk i stedet superintendent Jørgen Eriksen kongens brev på tomta med gamle murer og steiner. Det skulle betales årlig grunnleie til kongen. Tomta strakk seg ned til Torggata og fra hjørnet øverst på den gamle kirkegårdsmuren og nordover inntil Kirkegården. Videre en kålhage som går nordover langs kirkegårdsmuren, og siden fra kirkegårdsmuren rett vest. Huset og Hagen ble senere stort sett eid av geistlige og embetsmenn. I 1725 ble Hagen kjøpt av Stavanger Domkirke til kirkegård, og ble så på 1800- og 1900-tallet brukt til brannstasjon (sprøytehus), politihus med fengsel og rettssal.

Figur 7: Foran Kongsgård en gang i 1850- eller 1860-årene.⁸⁵ Midt på bildet er byfogd Christensens hus. Kommunsgården er bygningen til høyre. Pihlahuset som sto nær Kommunshuset og mellom disse husene, ble revet i 1851.⁸⁶ Utseende på Pihlahuset er vist i en skisse fra 1830.⁸⁷

I 1297⁸⁸ hadde kannikene som nevnt stovene sine i Kongens allmenning. Om kannikene har flyttet fra Kongens allmenning, eller om det var hus med ulike funksjoner er usikkert. Funksjonen til Korbrødregården vet vi ikke så mye om. 14. juli 1348⁸⁹ ble Ivar på Åse tilbudt full kost på Korbrødregården som en del av et forlik. 5. august 1445⁹⁰ inngikk biskop Audun en avtale med domkapitlet der han frafalt sin rett til gjestebud hos kapitlet på Svithunkirkens innvielsesfest, mot at Domkapitlet frafalt sin rett til gjestebud hos biskopen jul, påske og andre dager. Gjestebudet foregikk nok i Korbrødregården. Siste gang vi hører om huset i bruk var 14. juli 1525 da et måltid ble inntatt der av et større antall prester, lekfolk, kvinner og menn.⁹¹ Måltidet ble inntatt ved mer enn ett bord. Det kan se ut som om huset fungerte som spisested for prester og en del lekfolk. Det er ikke kilder som forteller at noen bodde på

⁸² NRR 1, side 686-688 – ”Communens gaard” og ”Communsgaarden”, og NRR 2, side 115-116 – ”Communesgaarden”.

⁸³ NRA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Benificeret gods, 2, jamfør Beyer, 1858, side 433 og Elgvin, 1956, side 53.

⁸⁴ NRR 2, side 115-116 – ”Communesgaarden”.

⁸⁵ Hentet fra Stavanger Museum, Kulturhistorisk avdeling, utklipparkivet.

⁸⁶ SBA, PA 110 Erichsen, pakke 23 – innskrevet på kartskissen.

⁸⁷ Rygh, 1979, side 72, jamfør også SAS, PA 1 Bærheim, mappe 12A, nr. 165 (etter e-post 28.4.2011 fra Lisabet Risa).

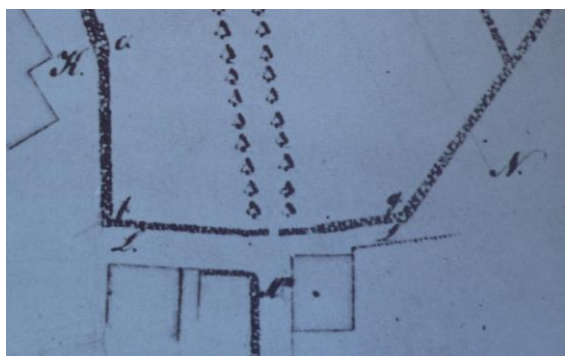
⁸⁸ DN III nr 41 jamfør omdateringen i RN 2 nr 865 – ”austr þar sem stoua þeirra stenðr”.

⁸⁹ DN I nr 311, jamfør RN 5 nr 1061.

⁹⁰ DN IV nr 896.

⁹¹ Jørgensen og Saletnich, 1999, side 62-64 og 153-154.

Korbrødregården. I noen dokumenter omtales setestova,⁹² som nok var husets viktigste rom. Navnet kommer trolig av at det var seter eller benker rundt ytterveggene. Det var da trolig en stor stue hvor det var høvelig å ha møter. I 1348 omtales kannikenes spiserom og i et annet dokument refektoriet,⁹³ som er det samme. Huset var i 1807⁹⁴ en to etasjes tømmerbygning på 13,2m*10,7m med kjeller. En kan ikke se bort fra at grunnmuren har vært gjenbrukt, spesielt når det har vært kjeller. Kongsgård har kjeller fra 1200-tallet. Vi vet fra yngre skriftlige kilder at det var hus med kjellere på Korbrødregården, Trinitatisgrunnen, St. Annas gård og skolemesterens hus. Flere kilder og flere av disse stedsnavnene viser tilbake til før reformasjonen. Vi kan ikke utelukke at noen av disse kjellerne ble bygd omtrent på samme tid som Kongsgård.

Figur 8: Utsnitt av kart fra 1824 tegnet av M. Smith.⁹⁵ Øverst til venstre er det sørvestre hjørnet av Domkirken. Til høyre for Domkirken er murene rundt Kongsgård, og så bøkealléen som fører til porten. Fra porten gikk det en gate videre ned til Torget og Vågen. Huset nede til venstre var Korbrødregården, så Pihlagården og så byfogd Christensens hus, jamfør figur 7.

I 1861 ble det gravd i Hagen.⁹⁶ Fra gatenivå til ca 51 cm var det svart mold, så ca 26 cm med kalkgrus og istykkerslåtte taksteiner. Det ble antatt at de var fra 1826, da omtrent alle taksteinene blåste av Domkirken. Så var det ca 132 cm med svart jord, som inneholdt en mengde menneskebein og menneskeskjeletter. Her var det kirkegård fra 1725. Under laget med menneskebein var det en brolagt gate ca 210 cm under bakken. Gaten var brolagt med flate steiner omtrent som fortauene på 1860-tallet. Bernhard Hanson⁹⁷ tilføyde på 1860-tallet at gatebrolegging i kjelleren under Politikammeret (Hagen), var på hjørnet mot byfogden⁹⁸ (altså mot sør). Erichsen skriver at på tomten var det funnet bruddstykker av vindusinnfatninger i kleberstein, som er et anselig stykke rundstav med ”platte” (ledd i søylekapitel),⁹⁹ som utvilsomt må ha hørt til en slags kirke. Erichsen mente at klebersteinen kom fra Domkirkens tårn over den vestre veggen (inngangssiden).

⁹² DN IV nr 152, DN XIV nr 6, DN IV nr 288 og DN IV nr 308.

⁹³ DN IV nr 335, jamfør RN 5 nr 1060 - ”j stofunni sem korsbrøddunnet æta j daghliga” og DN IV nr 340 – ”j refectorio brødranna j Stafwangre”.

⁹⁴ Branntakstprotokoll for 1807-1817 fra Næss, 1971, side 546 – matrikelnummer 370.

⁹⁵ Hentet fra SAS, PA 1, Anders Bærheim, album 1.

⁹⁶ Stavangeren 11.9.1861, med henvisning til Karmsundposten(!). Gravingen var på matrikel 411.

⁹⁷ SBA, PA110 Erichsen, boks 23. Om Bernhard Fredrik Hanson, se for eksempel Wikipedia.

⁹⁸ Byfogd Halvor Olaus Christensen – se huset på figur 7 og 8. Om ham, se for eksempel Stavanger Amtstidende 17.2.1900.

⁹⁹ Etter Store norske leksikon er ”platte” en firkantet stein- eller treskive som et ledd i søylekapitelets konstruksjon, eller det kan være en mer eller mindre plastisk utformet dekorativ veggflis av stein eller keramikk. Her er det nok den første forklaringen som er mest rimelig.

Figur 9: Utgraving ved den sørlige risten til kirkegården. En ser at steingjerdet har en knekk bort fra Domkirken. Steingjerdet gikk på 1700- og 1800-tallet trolig like til venstre for den store kummen midt på bildet (jmfør figur 8). Foto Stan Reed, NIKU, 2006.

Uten rester av grunnmurer er det vanskelig å knytte funnene mot en kirke i Hagen. En kirke plassert i øst-vest-retning ville også måtte plasseres diagonalt på tomten. Ser vi oss om i nærheten så er det også andre funn som kommer i samme stilling. I 1946¹⁰⁰ ble det funnet en stor kleberstein midt under Mortvedthuset på Torget (Torget 5 - revet i 1963). Den var 70*60*40 cm og hadde romansk stil. Den hadde halvsirkelformet lysåpning uten fals for glassinnlegg. I 1957 ble det funnet overdelen av et romansk vindu i kleberstein under Ankerbygget.¹⁰¹ I 1913 ble det på Kongsgård funnet gotiske profiler.¹⁰² Brosteinlaget i Hagen, enten det var gate eller kjellergolv kan være eldre enn reformasjonen. Brosteinene kan nok også være lagt mellom 1574 og 1725, men det er vanskelig å forstå hvilken funksjon de skulle ha på en privat eiendom. Veien foran Domkirken ble anlagt i 1804.¹⁰³

Retningen på Kongsgårdsmuren endret seg over tid. Ved graving foran Domkirken i 1949 ble det funnet en nedgravd mur lagt i kalk. Tulla og Gerhard Fischer mente det var "middelalderkalk".¹⁰⁴ Muren hadde retning mot trappen i rettslokalet (Hagen), som lå inn til grensen til Sparekassen (figur 6 – anmerket som "Mur"). Trolig ble den samme muren også funnet i 1913,¹⁰⁵ da tolket som en forstøtningsmur. Vi kan også se for oss dette som et mulig tidlig kirkegårdsgjerde. Steingjerdet gikk så i 1824, som vist i figur 8 i den nordlige grensen på Korbrødregården. Det er trolig den muren som ble funnet som to steinkonsentrasjoner i Haakon VII's gate i 2006.¹⁰⁶ Den ene var en løs konsentrasjon til venstre for den store kummen i figur 9. Den andre var to rekker med steiner. Disse hadde ingen bindemiddel, men en avslutning var pusset med kalkmørtel. Stan Reeds tolkning var at de er forlengelsen av kirkegårdsmuren på Aagards kart fra 1700-tallet (og dermed også 1824-kartet), men siden bare et lite stykke ble avdekket var tolkningen gitt med noe forbehold.

¹⁰⁰ SA, 28.11.1946 og Bærheim, 1946.

¹⁰¹ SA, 30.9.1957.

¹⁰² 1ste mai, 8.9.1913.

¹⁰³ Rygh, 1991, side 38.

¹⁰⁴ SAS, PA 1 - Anders Bærheim, boks IX, B bok V.

¹⁰⁵ E.E. 29.8.1913

¹⁰⁶ Stan Reed, e-post 23.5.2011.

Ved ”foten” av Kongsgårdsmuren mot gata ble det i 2005 funnet en halvpenning fra Håkon V Magnussons kongsperiode (1299-1319), som også indikerer alderen på når denne delen av muren ble bygget.¹⁰⁷ Omkring år 1300 var biskop Arne i heftige strider med kannikene, og en kan nok ikke se bort fra denne delen av muren ble bygget for å få et ekstra fysisk skille mellom biskopen på Kongsgård og Korbrødregården.

I dokumentet fra 1574¹⁰⁸ går det klart fram at Korbrødregården grenset til kirkegårdsgjerdet. I samme retning peker navnet på nabogården i sør – Ristgården. Ristgården (senere omtalt som Pihlagården – se figurene 6, 7 og 8) har nok sitt navn fra rista inn til kirkegården.¹⁰⁹ På 1500-tallet har altså rista inn til kirkegården vært i tilknytning til Ristgården, og kirkegården hadde en større utstrekning enn på 1700-tallet. Det er så langt jeg vet, ikke rapportert om skjelettfunn i området så det kan være at det bare var en vei mellom gjerdet til Kongsgård og Korbrødregården som hørte til kirkegården, men hvor en ikke hadde graver. Ristgården var en del av Kongsgård fram til 18. juni 1599¹¹⁰. 20. september 1633¹¹¹ brant huset ned, men ble senere gjenoppbygd. Ristgården, ble lagt ut til torg i 1851.¹¹² I likhet med Ristgården var grunnen til Korbrødregården eid av kongen. Trolig har både Korbrødregården og Ristgården vært inne på Kongsgårds grunn. Vi kan se for oss at Korbrødregården og Hagen ble skilt ut fra Kongsgård på 1200-tallet, og at Kongsgårdsmuren ble laget av biskop Arne omkring 1300. Så har Ristgården blitt skilt ut i 1599.

Gater

Grensene mellom gamle eiendommer i Stavanger kan være middelalderens gateløp, fordi grunneierne nødig ville dele opp eiendommene i flere deler med ferdsel over. Kongsgata fra St. Annas bro og opp til Domkirkeplassen er omtalt i 1297 som grensen mellom Kongens allmenning og Svithunkirkegården. Kirkegården kan da ha gått helt ned til Skolebekken. I så fall har skolen blitt anlagt på kirkegården.

Laugmannsgata fra Hospitalgata til Kongsgata kan ha vært vestgrensen for Kongens allmenning. Kirkegata fra Steinkargata til Lønningssmauet var trolig vestgrensa for Arnegård. Dokumentet fra 1302 kan tolkes som at Mariakirkegården gikk til Lønningssmauet og Hospitalgata. Funn av menneskeknokler kan støtte at det har vært en kirkegård.

Referanser

Aas, Einar. *Stavanger Katedralskoles historie 1243-1826*. Stavanger, 1925.

Bertelsen Reidar. *Rapport om undersøkelsen av tomte til Kirkegaten 2. Stavanger*. Desember 1967 og desember 1969.

Beyer, Absalon Pederssøn. *Norges Beskrivelse i 1567-1570*. I N. Nicolaysen, Norske Magasin bind 1, Kristiania, 1860,

¹⁰⁷ Sandvik, 2006, side 11. Noen flere detaljer om mynten finner en i arkivet til Arkeologisk Museum, Stavanger middelalderby, mappe 12A om gjenstand nummer S12258aa.

¹⁰⁸ NRR 2, side 115-116.

¹⁰⁹ Dokumentene fra 24.10.1631 (vest for risten) og 8.2.1640 (sør for risten) er i SAS, Lensarkivet 1569-1680, boks 57. Lexow (1960, side 52) mente at Ristgården lå ved Bispekapellet.

¹¹⁰ Elgvin, 1956, side 55 og 452 – med henvisning til et diplom i NRA.

¹¹¹ Lexow, 1960, side 52.

¹¹² SBA, PA 110 Erichsen, pakke 23 – innskrevet på kartskissen.

- Björdal, Even. *Arkeologisk overvåking i samband med graving av trasear for naturgassrøyr i Stavanger Sentrum*. AmS, 21.12.2009.
- Brandrud, Andreas. *Stavanger domkapitels protokol. 1571-1630*. Utgivet for Det norske historiske kildeskriftfond, Christiania, 1901 - se også <http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=stavdomkap>.
- Brøgger, A. W. *Stavangers historie i middelalderen*. Stavanger, 1915.
- Bull, Edv. *Et kloster i Stavanger*. Stavanger Museums årshäfte (1910). Stavanger.
- Bærheim, Anders. Privatarkiv 1, Statsarkivet i Stavanger.
- Bærheim, Anders. *Et byfunn på Torget*. 1 ste Mai, 28. november 1946.
- Bærheim Anders. *Tomten for St. Annas gård*. Stavanger Aftenblad, 27. november 1957.
- Bærheim, Anders. *Eksteriører fra Garman & Worses by*. Ætt og heim, 1959.
- ”E. E.”. *Fundene ved Domkirken*. Vestlandet, 29. august 1913.
- Ekroll, Øystein. *Ei anna historie – norsk mellomalder i arkeologisk lys*. Tapir forlag, 2006.
- Elgvin, Johannes. *En by i kamp, Stavanger bys historie, 1536-1814*. Stavanger, 1956.
- Erichsen, A. E. (Andreas Emil). *Samlinger til Stavangers historie*. Bind I. Stavanger, 1903.
- Erichsen, A. E. Privatarkiv 110, Stavanger byarkiv.
- Fischer, Gerhard. *Domkirken i Stavanger, Kirkebygget i middelalderen*. Oslo, 1964.
- Haug, Eldbjørg (redaktør). *Utstein kloster – og Klosterøyas historie*. Rennesøy, Stiftelsen Utstein kloster, 2005.
- Helle, Knut. *Stavanger fra våg til by*. Stavanger, 1975.
- Helle Knut. *Stavanger by og Utstein kloster*. Historisk Tidsskrift, Oslo, 2008.
- Henriksen, Chr. (1839-1920). *Stavanger i svunne dager*. Stavanger, Dreyer forlag, 1975.
Første utgave ble utgitt i 1908.
- Hodne, Kåre Oddleif. *Grågås, Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca 1620*. Kristiansand, 1986.
- Johansen, Lars Olav. *Nye funn fra Byparken og området rundt Domkirken*. Frå haug ok heiðni (2005, nr 2). Stavanger.
- Johansen, Lars Olav. *Arkeologiske undersøkelser i Byparken og rundt Domkirken, Eiganes gnr. 58, Stavanger kommune 2005*. AmS saksnummer: 2005/06, 4. mai 2005. Vist til som 2005a.
- Jørgensen, Torstein og Gastone Saletnich. *Brev til paven. Norske forbindelser med Den hellige stol i senmiddelalderen*. Stavanger, 1999.
- Kvitrud, Arne. *Hvor lå Olavsklosteret i Stavanger?* Ætt og heim, Lokalhistorisk årbok for Rogaland, 2006.
- Kvitrud, Arne. *Arnegård i Stavanger*. Ætt og heim, Lokalhistorisk årbok for Rogaland, 2009.
- Kvitrud, Arne. *Huseiere på 1700-tallet*. Internett - besøkt 1. mai 2011.
- Lexow, Jan Henrik. *Kongsgård*, Stavanger Museums årbok, 1960.
- Lexow, Jan Hendrich. *Stavanger rådhus*. Stavanger Museums årbok, 1968.
- Lillehammer Arnvid. *Landdistrikta og byen*. I boka Fra Vistehola til Ekofisk, bind I, 1986.
- Lillehammer, Arnvid. *Rapport om forprosjektet mellomalderbyen Stavanger. Spørsmål om grunnlegginga av Stavanger by*. Arkeologisk Museum i Stavanger, 2000.
- Lindøe, Rigmor. *Gammel bymur gjenfunnet i Byparken - Vi har hele tiden visst at det lå en svært gammel mur her. At vi også fant rester av gamle skjeletter utenfor muren og det området vi vet huset en kirkegård her i middelalderen, er mer overraskende, sier prosjektleder Paula Utigard Sandvik*. Stavanger Aftenblad, 11. juni 2002.
- Løken, Trond. *Breivatnet er Stavanger bys historiebok*. Arkeologisk Museums rapport, bind 12B, Stavanger 1999.
- NIKU. *Utgravninger i Stavanger sentrum 2005*. Internettside datert 19. desember 2005. Besøkt 3. mars 2007.

- Næss, Jenny-Rita. *Melding om befarings i Kirkegata 2 angående Brage-Fram-bygget. Torsdag og fredag 26. - 27. feb. 1970.* AmS Topografisk arkiv mappe 1.
- Næss, Hans E. (red.) *Samlinger til Stavangers historie.* Bind IV. Stavanger, 1971.
- Ommundsen, Åslaug. *Mariakirken og drapet i 1525: Ny viten om Stavangers middelalderhistorie.* Frå haug ok heiðni, nummer 4, 2003.
- Rogalands avis. *Midtre risten på kirkegården ved Domkirken frem i lyset igjen. Keramikk, glass og bein funnet.* 20. september 1957.
- Rygh, S. *Grundeleie-forhold i indre deler av Stavanger 1600-1850.* Stavanger, 1974.
- Rygh, S. *Torvets naboer på 1800-tallet. Ætt og heim (1979),* Stavanger.
- Rygh, S. *Kleven og Torget.* Stavanger. Stavanger, 1991.
- Sandvik Paula Utigard og Sissel Ramstad. *Undersøkingane i Byparken og Breiavatnet, Eiganes gnr. 58, Stavanger kommune 2002.* AmS, rapport 2002/10, 12. september 2002.
- Sandvik, Paula Utigard. *Under overflata i mellomalderbyen Stavanger.* Frå haug ok heiðni, nummer 3, Stavanger, 2006.
- Stavanger Aftenblad. *Skeletfundene i Parken. Stammer sandsynligvis fra Domkirkens Kjælder.* 7. april 1921.
- Stavanger Aftenblad. *Gamle-byen ved Skolebekken.* 19. august 1942.
- Stavanger Aftenblad. *Verdifullt funn på Torget.* 28. november 1946.
- Stavanger Aftenblad. *Flere funn i tomte til Bøndernes bank.* 26. august 1955.
- Stavanger Aftenblad. *Klebersteins-funn fra Olavsklosteret.* Stavanger Aftenblad, 30. september 1957.
- Stavangeren. *Gammel bebyggelse på Handelsforeningens tomt.* 1. juni 1935.
- Stavangeren. *Hva med Brannvaktstomten?* 20. september 1957.
- Stavangeren. *Ingen fortidsfunn i brannvaktstomten.* 5. oktober 1957.
- Storm, Gustav. *Islandske Annaler indtil 1578.* Christiania, 1888.
- Tveteraas, Rasmus. *Folkeskolen.* I boka Stavanger 1814-1914, Stavanger, 1914.
- Wyller, Trygve. *Det Stavangerske klubbelskab og Stavanger by i 150 år.* Dreyer grafiske anstalt, Stavanger, 1934.
- 1ste mai. *Under utgravningerne i Kongsgaard.* 8. september 1913.
- 1ste mai. *Skeletfundene ved Domkirken - Skriver sig fra en del gamle grave under kirkens gulv.* 7. april 1921.

NOTER

Forkortelser i notene

AmS = Arkeologisk Museum, Universitetet i Stavanger (Jeg har brukt den eldre forkortelsen etter det eldre navnet Arkeologisk Museum i Stavanger, siden dokumentene jeg viser til er fra før navneskiftet); **DI** = Diplomatarium Islandicum; **DN** = Diplomatarium Norwegicum; **NRA** = Riksarkivet i Oslo; **NRR** = Norsk Riksregistrarer; **PA** = Privatarkiv; **RA** = Rogalands avis; **RN** = Regesta Norvegica; **SA** = Stavanger Aftenblad; **SAS** = Statsarkivet i Stavanger; **SBA** = Stavanger byarkiv; **SMÅ** = Stavanger Museums Årbok; **UiB** = Universitetet i Bergen.